

Олексій Цельєв

*кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри загальнотеоретичного
правознавства та публічного права Національного університету
«Києво-Могилянська академія»*

Можливості штучного інтелекту в суддівській аргументації та її межі

Активне застосування штучного інтелекту (далі — ШІ) породило не лише можливості, а й окреслило коло проблемних питань, від вирішення яких напряду залежить суспільний прогрес і безпека людини та захист її прав. Нормозастосування за допомогою ШІ відноситься до таких проблемних питань.

Як відомо, право не існує та не реалізується саме собою. Правова реальність постає лише завдяки відповідній діяльності людей, зокрема з використання правових норм. Ця діяльність наочна і може бути сприйнята іншими як справедлива і корисна, оскільки слугує реалізації прав та інтересів особи. Юридична норма, в якому б джерелі права вона не відображалася, не матиме користі без її втілення у реальному житті тими, кого вона стосується.

Існує значний сегмент суспільних відносин, де реалізація, а точніше актуалізація юридичних норм, потребує залучення інших осіб, наділених владними повноваженнями. Частина з цих відносин стосується діяльності суду, де судді у межах свої повноважень ухвалюють рішення, актуалізуючи при цьому ту чи іншу юридичну норму для вирішення справи.

Сам процес нормозастосування відомий: встановлення фактичних обставин справи, встановлення її юридичної основи та ухвалення рішення.

Загальновідомим є факт, що в останні роки суди, зокрема в Україні, у своїй діяльності широко використовують ШІ. Здебільшого це стосується пошуку нормативного матеріалу та практики, а в окремих випадках — генерації правових позицій, простіше кажучи — проєктів рішень. Так само відомо, що сьогодні у Верховному Суді розробляють відповідне програмне забезпечення та проєктують корпоративні норми щодо використання ШІ в діяльності суду.

Утім, постає питання: в яких саме процесах нормозастосування ШІ є найбільш корисним та чи існують межі його застосування в суддівській практиці? Інакше кажучи, якщо вже сьогодні ШІ використовують не тільки для пошуку юридичної основи, то скільки мине часу, коли ШІ буде здатен самостійно ухвалити аргументоване рішення у судовій справі? З одного боку, питання ніби риторичне, а з другого — швидкість розвитку технологій, наростаюча кількість справ, яка потребує судового вирішення, спокуса «полегшити життя» або ж економічна вигода, рано чи пізно можуть спонукати саме до такого розвитку подій. Чи готові ми до цього? У чому вигода, а в чому небезпека?

Що може сприяти цьому процесу або стати на заваді?

1. Розуміння природи ШІ і людського інтелекту. Набори цілей ШІ для генерування результатів визначає людина, з усіма властивими людині чеснотами й вадами. Також

людина, принаймні на цьому етапі розвитку суспільства, розробляє програмне забезпечення для функціонування ШІ. У повсякденному вжитку поняття «штучний» застосовується переважно як протилежність природному, на кшталт штучних квітів, штучного снігу тощо. Що стосується безпосередньо інтелекту людини, то в основі його розуміння лежать когнітивні функції мозку, завдяки яким людина здатна ухвалювати рішення, діяти автономно, цілеспрямовано, усвідомлено в будь-яких умовах і середовищах¹. Відповідно, слід констатувати, що «штучність інтелекту» є антиподом природного інтелекту людини, з властивими тільки їй здібностями, внутрішнім світом, життєвим досвідом, емоціями, переживаннями, натхненням тощо.

2. Процес нормозастосування потребує інтерпретації юридичних норм, без якого процес вибору норми не можливий. Сьогодні цей процес зосереджується не на механічному відтворенні тексту, а на розумінні. М. Козюбра зазначає: «Розуміння — це не так адекватне відтворення дійсності, притаманне пізнанню в природничих науках, як вміння зануритися у духовний світ явищ і процесів, розкривати їх внутрішні сутнісні властивості, зв'язки і залежності між вже відомими властивостями об'єкта і його новими властивостями, зумовленими рухом об'єкта у просторі і часі; давати відповіді на нестандартні запитання, що виникають в дійсності; застосовувати на практиці словесно сформульовані принципи; зрештою, виражати словами те, що осягнене розумом. У розумінні найвиразніше проявляються світоглядні позиції, ціннісні установки суб'єкта, його моральні і політичні погляди, ментально-цивілізаційні особливості і стиль мислення. Інакше кажучи, розуміння завжди має особистісно-екзистенціальний характер. Зрозуміти — означає встановити зв'язок між тим, що є зовнішнім для суб'єкта освоєння дійсності і внутрішнім, індивідуально-особистісним»².

Із зазначеного випливає додаткове запитання: чи здатне сучасне програмне забезпечення наділити ШІ світоглядними позиціями, ціннісним баченням, моральними і політичними поглядами, ментально-цивілізаційними установками та іншими чеснотами, притаманними людині? Питання ніби риторичне. До цього треба додати, що програмне забезпечення для ШІ розробляється за допомогою алгоритмів і математичної логіки. Право ж, як соціальне явище, як регулятор суспільних відносин, як нормативна структура, не є виключно раціональною категорією. Воно також позараціональне явище, яке утворюють, зокрема: «фрагменти правової дійсності, які на цій стадії розвитку є інтелектуально не пізнаними, алогічними; незаплановані (побічні) чи непередбачені результати людської діяльності в галузі права; дія сфери передсвідомого та безсвідомого, які протистоять свідомості як засобу існування опосередкованого знання»³.

3. Суд оцінює аргументи сторін, які в змагальному процесі намагаються переконати його в своїй версії реальності. При цьому сторони спираються на різноманітні прийоми аргументації. Не всі з них є раціональними, на кшталт науково доведених фактів. Не всі аргументи спираються на букву абстрактної юридичної норми. Більшість

¹ Баранов О. Штучний інтелект і система права: монографія. Київ, 2025. С. 53.

² Козюбра М. Практична філософія права. Київ: Дух і літера, 2024. С. 376.

³ Лихолат І. П. Раціональне та позараціональне в праві (на матеріалах законотворчості): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2001. С. 4.

прийомів відноситься до світу творчості та мистецтва: риторичні аргументи, апеляції до наукових авторитетів, звернення до моралі, справедливості, милосердя тощо. Все це у сукупності має переконати суддю у правильності чи правності позиції сторони.

4. «ШІ не відчуває якогось ставлення до об'єктів, які ним генеруються, і не прагне виразити що-небудь у своєму творінні. Навіть якщо у майбутньому буде розроблено ШІ, що буде здатним самостійно прийняти рішення про створення певного об'єкта і робити щось, не передбачене його програмними кодами, він залишатиметься комп'ютерною програмою, яка хоч і матиме більше властивостей і вищий ступінь автономії, однак продовжуватиме приймати рішення на основі технічних розрахунків»⁴.

5. Із зазначеного випливає ще одне запитання: чи можна уявити суддю, який не має ніяких внутрішніх переживань щодо справи, сторін, які в ній беруть участь, а також кінцевого рішення у справі? Відповідно, чи можуть сторони довірити розгляд справи, яка для когось може бути питанням «життя чи смерті» комп'ютерному алгоритму?

6. Мистецька складова права. Мистецтво нормозастосовувача якраз полягає в пристосуванні норми до змінюваних відносин. Без такого пристосування нормативне регулювання втрачає свій сенс, оскільки воно полягає саме в його постійній актуалізації, тобто адаптації до відносин, що розвиваються. Механічне, шаблонне підлаштування обставин справи під букву закону (іншого нормативного акта) не узгоджується з ідеальним виміром права, суперечить його духу⁵.

7. Для обґрунтування справедливого рішення у справі суд застосовує різноманітні моделі аргументації та наводить різні правові аргументи, які не обмежуються лише юридичними нормами. Суд у своїх аргументах спирається на джерела права: правові цінності, принципи права, догму права, судову практику тощо. Можна припустити, що з цим завданням ШІ впорається та згенерує відповідний проєкт аргументації. Але що робити, коли судді треба використати і позаправові аргументи. Ба більше, як влучно зазначив М. Новак, у складних справах закони не мають перешкоджати суддям покладатись на власні інтуїтивні аргументи, коли рішення необхідно ухвалювати на їхній розсуд. Геніальність творчості значною мірою залежить від інтуїції, і це справедливо для суддівської творчості⁶.

Окрім того, залежно від складності справи в процесі аргументації, на думку Р. Алексі, відбувається зважування принципів, прав людини, інтересів⁷.

Інакше кажучи, процес аргументування під час здійснення нормозастосування у складних справах може бути надскладним інтелектуальним процесом. Уявити виконання його за допомогою цифрових алгоритмів, притаманних ШІ, вкрай важко. Перешкодами для цього будуть як вказані інтелектуальні виклики, які складно імітувати, так і неможливість передбачити наперед ступінь мінливості або ж динамізму відносин, які вимагатимуть нормозастосовного рішення.

⁴ Штефан А. Об'єкти, згенеровані комп'ютерною програмою (штучним інтелектом) без безпосередньої участі людини: перший світовий досвід правової охорони. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2023. № 1–2. С. 75–85. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpiv_2023_1-2_9

⁵ Козюбра М. Практична філософія права. Київ: Дух і літера, 2024. С. 364.

⁶ Дудаш Т. Правова аргументація: загальна характеристика. Львів, 2024. С. 640.

⁷ Там само. С. 632.

Більш глибоку думку щодо судового нормозастосування за допомогою ШІ висловив М. Козюбра: «Жодні “розумні роботи” й автоматизовані системи не спроможні забезпечити справедливість судового рішення. Адже справедливість, як зазначалося раніше, досягається не тільки, а іноді й не стільки завдяки логіці й раціоналізації, скільки на основі врахування індивідуальних, часто унікальних для кожної справи обставин та її персоніфікації до конкретних осіб, важливе (іноді визначальне) значення в яких належить чуттєвому сприйняттю. Воно ж доступне лише людям з відповідним життєвим і професійним досвідом, розвиненою інтуїцією та іншими властивостями, об’єднаними загальною назвою – “суддівська мудрість”»⁸.

Усі наведені вище аргументи дають підстави сумніватись у спроможності ШІ розробити аргументацію судового рішення, яка б відповідала як згаданим властивостям права, так і когнітивним здібностям людини. Утім, спираючись на практику використання ШІ, можна цілком вірогідно припустити, що сьогодні в основі аргументації ШІ умовного судового рішення буде закладено дедуктивний процес, характерний позитивістській традиції нормозастосування, а точніше правозастосування. У цій традиції юридична норма і правова сприймаються як тотожні. Чи є це не припустим? Питання відкрите. Безумовно, є категорії справ, умовно «простих», де, можливо, такий алгоритм допустимий. А в інших, більш складних випадках? І за якими критеріями ці випадки сепарувати?

Утім, прогрес не зупинити. ШІ вже полегшує як мінімум підготовчий процес аргументації майбутнього рішення. Але де ця умовна межа між штучною генерацією контенту та суддівським інтелектом у процесі актуалізації юридичної норми й аргументації ухваленого рішення? Питання залишається відкритим.

⁸ Козюбра М. Практична філософія права. Київ: Дух і літера, 2024. С. 372.